

Ye'cûc ve Me'cûc'un Bazı Özelliklerinden Bahseden Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme

*Ahmet Emin SEYHAN**

Öz: İslâm düşünce tarihi boyunca Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili isabetli olmayan görüşler Müslümanların kafasını karıştırmış, onları sağlıklı değerlendirme yapma imkânından mahrum bırakmış, âyet ve hadislerin yanlış yorumlanmasına neden olmuş ve nihayet doğru olmayan bir Ye'cûc ve Me'cûc anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu nedenledir ki makalenin gayesi; temel hadis kaynaklarında geçen ve "Ye'cûc ve Me'cûc'un birtakım özelliklerinden bahseden" rivayetleri senet ve metin yönünden tahlil etmek ve konuyla ilgili daha doğru bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır.

Araştırmalarımız neticesinde Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesinin "isim" değil, "sıfat" olarak kullanıldığı; Enbiyâ sûresi 96. âyette geçen Ye'cûc ve Me'cûc ile kastedilenlerin "ikinci sûrun üfürülmesiyle birlikte diriltilen ve mahşer meydanına doğru sel gibi akıp giden günahkâr, zalim, kâfir, münafık ve müşrikler topluluğu" olduğu; Kehf sûresi 94. âyette geçen Ye'cûc ve Me'cûc ile kastedilenlerin ise "Zülkarneyn'in yaşadığı dönemde dünyada bulunan, etraflarına büyük zararlar veren; işgalci, sömürgeci ve bozguncu insanlar topluluğu" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifadeyle her iki âyette de Ye'cûc ve Me'cûc ile "belirli bir ırk veya kavim" değil, tam tersine "muhtelif ırk ve renklerdeki bütün zalim, kâfir, müşrik, mücrim, münafık, fâsık ve müfsitler topluluğu" kastedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ye'cûc ve Me'cûc, Kıyamet âlameti, Zülkarneyn, fesat, zulüm.

A Study of the Narratives About Some Characteristics of the Gog and Magog

Abstract: Throughout the history of Islamic thought, incorrect ideas about Gog and Magog have confused Muslims, deprived them of the ability to make healthy assessments, caused misinterpretation of verses and hadiths and finally revealed a not-right understanding of Gog and Magog. For this reason, the article's goal is to analyze narratives about some characteristic of Gog and Magog in basic hadith sources in terms of sened and texts and to contribute to the development of more accurate views.

As a result of the research, it has been concluded that the word of Gog and Magog was used as an adjective not a name in the period of the revelation of the Holy Qur'an that Gog and Magog who are considered in Enbiya Sûrah 96th verse are the sinners, the cruel, the unbeliever, the hypocrites and the polytheists who are raised with the second blowing of the sûr and flow like floods toward resurrection and judgment square in the Judgment Day, that Gog and Magog who are considered in the Sûrah al-Kahf 94th verse as groups of invaders, colonists and defeatist who vandalized people and caused great damage to their surroundings in the world when Dhul-Qarnayn lived. In other words, it has been

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmeteminseyhan@hotmail.com

meant that Gog and Magog considered in both two verses not as a specific race or tribe but on the contrary, as a group of cruel, infidel, polytheists, hypocrites, sinners and despots from various races and colours.

Keywords: Gog and Magog, Omen of Doomsday, Dhul-Qarnayn, disorder, persecution.

Giriş

Ye'cüc ve Me'cüc kelimesi hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de hadislerde geçmektedir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde “zalim, müşrik ve bozguncu insanlar topluluğu”nu niteleyen bir sıfat olarak kullanılan bu kelime, zamanla anlam kaybına uğramış ve düşman görülen kavimler Ye'cüc ve Me'cüc olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Böyle bir bakış açısıyla nakledilen rivayetler bazı tefsir ve hadis kitaplarına girmiş ve Müslümanlar nezdinde doğru olmayan bir Ye'cüc ve Me'cüc anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu makalede söz konusu kaynaklara giren ve “Ye'cüc ve Me'cüc'un bazı özelliklerinden bahseden” rivayetlerin sıhhat durumlarının incelenmesi hedeflenmiştir.

Ye'cüc ve Me'cüc rivayetlerine ilişkin yaptığımız araştırmalar neticesinde, daha önce “söz konusu rivayetlerin” sıhhat durumlarının incelendiği bir başka çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Aziz Taşbolotov, “Ye'cüc ve Me'cüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili”¹ isimli yüksek lisans tezinde sadece Kütüb-i Sitte'de ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen rivayetleri esas almış, diğer kaynaklardaki hadisleri çalışmaya dâhil etmemiş ve incelediği hadisleri de senet ve metin yönünden yeterince değerlendirmemiştir. Kazanlı âlim Mûsâ Cârullah (ö.1364/1945) “Kur'ân-ı Kerim Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cüc”² ve İsmail Cerrahoğlu ise “Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler”³ başlıklı makalelerinde söz konusu rivayetlere yer vermemişlerdir.

Bu nedenle “Ye'cüc ve Me'cüc'un bazı özelliklerinden bahseden” rivayetlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi amacıyla Ye'cüc ve Me'cüc ile ilgili kaynaklardaki tüm rivayetler toplanmış, bu rivayetlerkonularına göre tasnif edilmiş ve her bir mevzuyla alakalı yedi farklı makalenin yazılmasına karar verilmiştir. Ye'cüc ve Me'cüc ile ilgili rivayetlerin sıhhat durumlarının incelendiği söz konusu yedi makale şu başlıklardan oluşmaktadır: “Ye'cüc ve Me'cüc'un Türkler Olduğunu Haber Veren Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, “Ye'cüc ve Me'cüc'un Bazı Özelliklerinden Bahseden Rivayetler Üzerine Bir

¹ Taşbolotov, Aziz, Ye'cüc ve Me'cüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Ankara, 2007.

² Cârullah, Mûsâ, “Kur'ân-ı Kerim Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cüc”, Sad.: Nur Ahmet Kurban, GÜİFD, Gümüşhane, 2013, c. 2, Sayı: 4, s. 250-282.

³ Cerrahoğlu, İsmail, “Ye'cüc - Me'cüc ve Türkler”, AÜİFD, Ankara, 1975, c. 20, s. 97-125.

Değerlendirme”, “Ye'cûc ve Me'cûc Seddinde Açılan Delikle İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, “Ye'cûc ve Me'cûc ile Birlikte Hareket Etmenin Cehennemliklerin Sayısını Artıracağıyla İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, “Kıyamet Öncesi Seddi Delecek Ye'cûc ve Me'cûc'un Nasıl Helak Edileceğine İlişkin Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, “Kıyametin On Büyük Alâmetinden Bahseden Hadisler Üzerine Bir İnceleme” ve “Zülkarneyn'in Mücadele Ettiği Ye'cûc ve Me'cûc İle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme.”

Daha önce yayımlanan “Ye'cûc ve Me'cûc'un Türkler Olduğunu Haber Veren Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalemizde Ye'cûc ve Me'cûc kavramıyla ilgili genel bilgiler verildiği için burada tekrarına lüzum görülmemiştir. Bu makale iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde; “Ye'cûc ve Me'cûc'un bazı özelliklerinden bahseden hadisler” sahâbî râvîlerine göre tasnif edilerek incelenmiş, ikinci bölümde ise “Ye'cûc ve Me'cûc'un ortaya çıkışından sonra da hac ve umre yapılacağını haber veren hadis” değerlendirilmiştir.

A. Ye'cûc ve Me'cûc'un Bazı Özellikleriyle İlgili Rivayetler

1. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti

Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652-653) Nebî'nin şöyle buyurduğunu haber vermiştir: “Ye'cûc ve Me'cûc'den bir adamın zürriyetinden geride bırakacağı en az bin kişidir. Onlar arkalarında şu üç ümmeti bırakırlar: Minsek, Te'vîl, Târîs. Onların sayısını Allah'tan başka kimse bilemez.”

Bu rivayeti Abdullah b. Mes'ûd → Amr b. Meymûn el-Evdî → Ebû İshâk Amr b. Abdillâh → Zeyd b. Ebî Üneyse → Ebû Abdîrrahîm → Muhammed b. Seleme → Muhammed b. Vehb b. Ebî Kerîme → Ebû Arûbe tarikiyle sadece İbn Hıbbân (ö.354/965) tahrîc etmiştir.⁴

Rivayetin Senet ve Metin Açısından Tahlili:

Heysemî (ö.807/1404), bu rivayetten bahsetmiş ancak sıhhati konusunda bir değerlendirme yapmamıştır.⁵ et-Tuveycirî (ö.1413/1992) bu rivayeti İbn Hıbbân'ın tahrîc ettiğini söylemiş, sıhhati konusunda bir görüş

⁴ İbn Hıbbân, Ebû Hâtîm el-Bustî, *Sahihu İbn Hıbbân*, Thk.: Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1993, XV, 240-241, nr: 6828.

⁵ Heysemî, *Mevâridü'z-Zamân ilâ zevâid-i İbn Hıbbân*, Thk.: Muhammed Abdurrezzâk Hamza, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, basım tarihi yok, s. 470, nr: 1906.

belirtmemiştir.⁶Elbânî (ö.1420/1999)⁷ ve Şu'ayb el-Arnaûd (ö.1438/2016) ise rivayete “zayıf” hükmünü vermişlerdir.⁸

Ye'cûc ve Me'cûc'un sayılarının çok fazla olduğu izlenimini uyandırmak amacıyla nakledilen ve hadis âlimleri tarafından isnadının zayıf olduğu kayda geçirilen rivayetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir. Zira biraz sonra konuyla ilgili ele alacağımız hem Abdullah b. Amr'dan (ö.65/687-688) nakledilen merfû ve mevkûf hem de Abdullah b. Selâm'dan (ö.43/663-664) gelen mevkûf rivayetlerle ilgili “yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaştığımız sonuçlar”, bizim bu kanaatimizi desteklemektedir.

2. Abdullah b. Amr Rivayeti

Abdullah b. Amr, Nebî'nin şöyle buyurduğunu haber vermiştir: “(Ye'cûc ve Me'cûc Âdem soyundandır. Eğer yeryüzüne gönderilirseler insanların maişetini bozarlar.)⁹ Ye'cûc ve Me'cûc'den bir adamın zürriyetinden geriye bırakacağı en az bin kişidir (ve daha fazlası)¹⁰. Onlar arkalarında şu üç ümmeti bırakırlar: Minsek, Te'vîl, Târîs. Onların sayısını Allah'tan başka hiçbir kimse bilemez.”

Bu rivayeti Abdullah b. Amr'dan; Tayâlisî (ö.204/819) ve Taberânî (ö.360/971) tahrir etmişlerdir.

Rivayetin Senet ve Metin Açısından Tahlili:

Öncelikle rivayetin tariklerini, sonra ise isnat şemasını verelim.

Abdullah b. Amr → Vehb b. Câbir → Ebû İshâk es-Sebî el-Hemedânî → Muğire b. Müslim → EBÛ DÂVÛD et-TAYÂLİSÎ¹¹

⁶ et-Tuveycirî, İthâfu'l-cemâati bimâ câe fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâtu's-sâa, Dâru's-sâmiî, Riyad, 1414/1993, III, 163-164.

⁷ Elbânî, *Daîfu Mevâridü'z-Zamân ila zevâid-i İbn Hıbbân*, Dâru's-Sâmiî, Riyad, 1422/2002, s. 138, nr: 229.

⁸ İbn Hıbbân, *Sahih*, XV, 240-241, nr: 6828. (Muhakkik Şu'ayb el-Arnaûd, kanaatini burada zikretmiştir.)

⁹ Taberânî'nin *Kebir*'inde parantez içi bu ifade yer almaktadır. Bkz. Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemü'l-Kebir*, Thk.: Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-hikem, Musul, 1983, XIII, 561, nr: 14456.

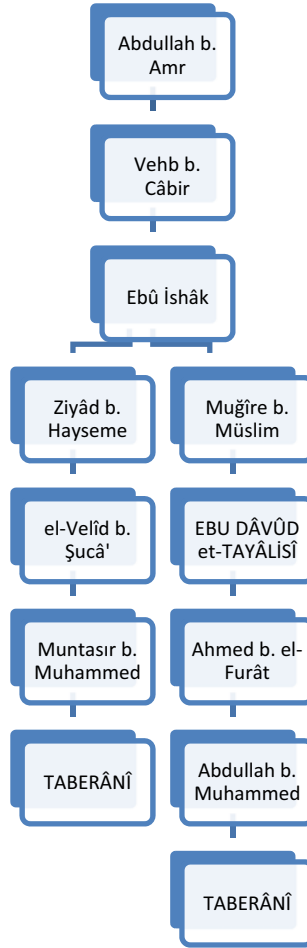
¹⁰ Taberânî'nin *Evsat*'ında parantez içi bu ifade yer almaktadır. Bkz. Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemü'l-evsat*, Thk.: Târik b. Abdullah b. Muhammed/Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-haremeyn, Kahire, 1415/1995, VIII, 267, nr: 8598.

¹¹ Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud, *Müsnedü Tayâlisî*, Thk.: Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türki, Dâru hicr, Mısır, 1419/1999, IV, 39, nr: 2396.

Abdullah b. Amr → Vehb b. Câbir → Ebû İshâk es-Sebîi el-Hemedânî → Muğire b. Müslim → Ebû Dâvûd et-Tayâlisî → Ebû Mesûd Ahmed b. el-Furât → Abdullah b. Muhammed b. el-Abbâs el-Isfahânî → TABERÂNÎ¹²

Abdullah b. Amr → Vehb b. Câbir → Ebû İshâk es-Sebîi el-Hemedânî → Ziyâd b. Hayseme → el-Velîd b. Şucâ' b. el-Velîd → Muntasır b. Muhammed → TABERÂNÎ¹³

Rivayetin isnat şeması ise şöyledir:

¹² Taberânî, *Kebîr*, XIII, 561, nr: 14456.

¹³ Taberânî, *Evsat*, VIII, 267, nr: 8598.

Araştırmalarımız neticesinde râvilerden Vehb b. Câbir el-Hayvânî el-Kûfî hakkında Yahyâ b. Maîn (ö.233/847)¹⁴ ve Iclî (ö.261/874) “tabiîn’den ve sika”¹⁵derken, Ali b. el-Medîni (ö.234/848-849)¹⁶ ve Nesâî (ö.303/915)¹⁷ “mechûl”¹⁸ hükmünü vermişlerdir. Ali b. el-Medîni bir başka yerde “mechûl” hükmünü tekrarlamış ve Abdullah b. Amr’dan “Ye’cûc ve Me’cûc kıssasını” ve “*Kişinin doyurması gereken kimseyi terk etmesi günah olarak ona yeter.*” şeklindeki rivayeti işittiğini, ondan da Ebû İshâk dışında kimsenin rivayette bulunmadığını kaydetmiştir.¹⁹ İbn Hibbân onu *Sikât*’ta zikretmiş,²⁰ Heysemî Taberânî’nin *Kebîr* ve *Evsat*’ta tahrir ettiği bu rivayetin râvilerinin sika olduğunu söylemiştir.²¹ Ancak İbn Kesîr (ö.774/1372), Taberânî’nin *Kebîr*’inde tahrir ettiği rivayet hakkında “*hadîsun garîbun bel münkerundaifun*” demiş,²² *el-Bidâye ve’n-nihâye* adlı eserinde ise bu tespitine “*fîhi nekâretün şedîdetün*” ilavesini yapmıştır.²³ İbn Kesîr, Taberânî’nin *Evsat*’ta tahrir ettiği rivayet hakkında ise “*Bunun garip bir hadis*

¹⁴ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1952, IX, 23, nr: 105; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1416/1995, VII, 428, nr: 5179.

¹⁵ Iclî, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma’rifetü’s-Sikât*, Thk.: Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, Mektebetü’d-dâr, Medîne, 1405/1985, II, 344, nr: 1952; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, VII, 428, nr: 5179.

¹⁶ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Muğni fi’d-Duafâ*, Thk.: Nureddin Itr, Basım yeri yok ve tarihi yok, II, 726, nr: 6901; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mizânul-İtidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, Thk.: Ali Muhammed Muavvid/Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1995, IV, 350, nr: 9423.

¹⁷ Mizzi, Cemâluddîn, Ebû’l-Haccac Yusuf b. Zeki, *Tehzîbu’l-Kemâl fi Esmâi’r-Ricâl*, Thk.: Beşşâr Avâd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1980, XXXI, 120, nr: 6752; İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, (I-XIV), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1404/1984, XI, 160, nr: 272.

¹⁸ “Mechûlül-hâl”, kendisinden ismini açıklayarak iki veya daha fazla (âdil) râvî rivayet etmekle beraber cerh ve ta’dil yönünden durumu bilinmeyen kimsedir. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 94.

¹⁹ İbn Asâkir, Ebu’l-Kasım Ali b. el-Hasan, *Tarihu Dimeşk*, Thk.: Amr b. Gurâme el-Amrî, Dâru’l-fikr, Beyrut, 1415/1995, LXIII, 355, nr: 8070.

²⁰ İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî, *es-Sikât*, Thk.: Şerefüddin Ahmed, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1975, V, 489, nr: 5869.

²¹ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, Thk.: Hüsâmeddin el-Kudsî, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire, 1414/1994, VIII, 6, nr: 12571.

²² İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Thk.: Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tibe, 1420/1999, V, 179, 200.

²³ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Thk.: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki, Dâru hicr, 1424/2003, II, 554.

olduğunu ve Abdullah b. Amr'ın sözü olabileceğini" ifade etmiştir.²⁴ Günümüz İslâm araştırmacılarından et-Tüveycirî de bu kanaate katılmıştır.²⁵ Elbânî ise Vehb b. Câbir'in "mechûl" olduğunu, İbn Hibbân'dan başkasının onu tevsik etmediğini belirtmiş ve rivayete "zayıf" hükmünü vermiştir.²⁶

İbn Hacer (ö.852/1448) diğer râvî Ebû İshâk es-Sebî el-Hemedânî'nin "üçüncü dereceden müdellis" olduğunu kayda geçirmiştir.²⁷

Abdullah b. Amr'dan merfû olarak nakledilen bu rivayeti doğru değerlendirebilmek için, konuyla ilgili hem ondan hem de Abdullah b. Selâm'dan nakledilen mevkûf rivayetlere bakmakta fayda olacağı kanaatindeyiz. Nitekim Abdullah b. Amr'dan mevkûf olarak nakledilen bazı rivayetler şunlardır:

Nu'aym b. Hammâd (ö.228/842), Abdullah b. Amr → Vehb b. Câbir → Ebû İshâk → Ma'mer → Abdurrezzâk²⁸ tarikiyle şu rivayeti nakletmiştir: "*Abdullah b. Amr şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc'den bir adam, sulbünden geride bin çocuk bırakmadan ölmez. Onların arkalarında üç ümmet kalır ki bunların sayılarını Allah'tan başka kimse bilmez. (Bunlar): Mensek, Te'vîl ve Târîs.*"²⁹

Hâkim de (ö.405/1014), Abdullah b. Amr → Vehb b. Câbir → Ebû İshâk → Şu'be → Âsım b. Ali → el-Müseyyeb b. Züheyr → Muhammed b. Sâlih b. Hâni tarikiyle mevkûf olarak şu rivayeti nakletmiştir: "*Abdullah b. Amr şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc'un evveli Dicle benzeri bir nehre uğrar, (bunların) sonu ise (nehrin kenarına gelince:) 'Daha önce bu nehirde su vardı.' der. (Onlardan) bir adam, zürriyetinden geride bin ve daha fazla çocuk bırakmadan ölmez. Onlar arkalarında*

²⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, Thk.: Muhammed Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-cil, Beyrut, 1408/1988, I, 202.

²⁵ et-Tüveycirî, *İthâfu'l-Cemâa*, III, 160.

²⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdüa*, Dâru'l-Meârif, Riyad, 1412/1992, IX, 159-160, nr: 4142.

²⁷ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye bi zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, Dâru'l-Âsime, 1419-1420/1998-2000, XVIII, 463. Muhakkik Şu'ayb el-Arnaûd ise, Ebû İshâk'ın kim olduğuyla alakalı muhtelif görüşler olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 240-241, nr: 6828.

²⁸ Abdurrezzâk bu rivayeti tefsirinde nakletmiştir. Bkz. Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyeri, *Tefsiru Abdurrezzâk*, Thk.: Mahmud Muhammed Abduh, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1419, II, 394, nr: 1889.

²⁹ Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten*, Thk.: Semîr Emîn, Mektebetu't-Tevhîd, Kahire, 1412/1991, II, 590, nr: 1642.

üç ümmet bırakırlar. (Bunlar): Te'vîs, Te'vil ve Nâsik veya Mensek.' (Şu'be, Nâsik mi yoksa Mensek mi olduğunda şüphe etti.)"³⁰

Taberî de (ö.310/922) *Tefsir*'inde, Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrir ettiği rivayeti aynı lafızlarla mevkûf olarak Abdullah b. Amr → Vehb b. Câbir → Ebû İshâk → Şu'be → Muhammed b. Ca'fer → İbnü'l-Müsennâ tarikiyle nakletmiştir.³¹

Abdullah b. Amr'dan mevkûf olarak nakledilen bu rivayetlerin tamamının senedinde meçhûl olduğu kayda geçirilen râvî Vehb b. Câbir ve Ebû İshâk'ın ortak olduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili Abdullah b. Selâm'dan nakledilen mevkûf rivayetler ise şunlardır:

Nu'aym b. Hammâd, Abdullah b. Selâm → Amr b. Meymûn → Şa'bî → Zekeriya → Veki' ve Abde b. Süleyman tarikiyle mevkûf olarak şu rivayeti nakletmiştir: "Abdullah b. Selâm şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc'den bir adam, geride zürriyetinden bin ve daha fazla çocuk bırakmadan ölmez.'"³²

İbn Ebi Şeybe (ö.235/849), Abdullah b. Selâm → Amr b. Meymûn → Şa'bî → Zekeriya → Ali b. Müshir tarikiyle mevkûf olarak şu rivayeti tahrir etmiştir: "Abdullah b. Selâm şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc'den bir adam, zürriyetinden geride bin çocuk bırakmadan ölmez.'"³³

Taberî de, Abdullah b. Selâm → Amr b. Meymûn → Âmir → Zekeriya → Abdullah b. Musâ → Muhammed b. Umara tarikiyle mevkûf olarak şu rivayeti nakletmiştir: "Abdullah b. Selâm şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc'den bir adam, sulbünden bin çocuk bırakmadan ölmez.'"³⁴

Görüldüğü üzere Abdullah b. Amr ve Abdullah b. Selâm'dan konuyla ilgili nakledilen mevkûf rivayetler, Hz. Peygamber'e nispet edilen bu sözün arkasında Abdullah b. Amr'ın olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla İbn Kesir'in kanaatine katılarak "Bunun garîp bir hadis olduğunu ve Abdullah b. Amr'ın sözü olabileceğini" söylememiz yanlış olmasa gerektir.

³⁰ Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdillah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, IV, 536, nr: 8505.

³¹ Taberî, Ebû Ca'fer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetür'-risâle, Beyrut, 1420/2000, XVI, 399.

³² Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, II, 591, nr: 1643.

³³ İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Musanef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409, VII, 500, nr: 37541.

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 400; XVIII, 528.

et-Tuveycirî, Abdullah b. Amr'dan merfû olarak nakledilen mezkûr rivayeti Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrir ettiğini, Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu, Zehebi'nin (ö.748/1374) de *Telhîs*'inde ona muvafakat ettiğini söylemiş ancak kendisi rivayetin sıhhati konusunda bir değerlendirme yapmamıştır.³⁵

Hem merfû hem de mevkûf olarak nakledilen bu rivayetlerin, önceleri Ehl-i Kitap iken sonradan Müslüman olan Ka'b el-Ahbâr (ö.32/652),³⁶ Temim ed-Dârî (ö.40/661),³⁷ Abdullah b. Selâm³⁸ ve Vehb b. Münebbih (ö.114/732) gibi kimseler tarafından ortaya atılması ve Abdullah b. Amr gibi bir sahâbenin de bundan etkilenmesi³⁹ söz konusu olabilir. Nitekim Abdullah b. Amr, İsrâiliyat nakleden bu gibi kimselerle ilişkisi nedeniyle eleştirilmiştir.⁴⁰ Sonradan İslâm'a giren bu kimseler, pek çok uydurma haber ve İsrâiliyat'ı Müslümanların arasına sokmakla itham edilmişlerdir. Bazı İslâm âlimlerine göre Ehl-i Kitap⁴¹ iken Müslüman olan bu şahıslar, eski kültürlerin izlerini taşıyan bir kısım haberleri naklettikleri hadislerin arasına sokabilmiş, böylelikle tefsir, tarih, terâcim, tabakât ve hadis kitaplarına birçok İsrâiliyat'ın girmesine neden olmuşlardır. İsrâilî rivayetlerde yanlış bilgilerin ve tahrifatın bulunması, bunların Hz. Peygamber ve sahâbeye nispet edilmesi şüphe yok ki dinî açıdan da pek çok mahzuru beraberinde getirmiştir.⁴²

³⁵ et-Tuveycirî, *İthâfu'l-Cemâa*, III, 166.

³⁶ Yemen Yahudilerinden olup Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer'in halifeliği zamanında İslâm'ı kabul etmiştir. Bkz. Schmitz, M., "Ka'b el-Ahbâr", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 1997, VI, 2.

³⁷ Özkan, Halit, "Temim ed-Dârî", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 419-420. Yemenli Hristiyan bir aileye mensup olan Temim ed-Dârî, hicretin dokuzuncu yılında İslâm'ı seçmiş ve Hz. Ömer zamanında kıssa anlatanların ilki olmuştur. Bkz. Cirit, Hasan, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000, c. 36, Sayı: 1, s. 33-34.

³⁸ Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 134-135.

³⁹ Abdullah b. Amr'ın "Abdullah b. Selâm, Ka'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Ka'b el-Ahbâr'ın üvey oğlu Nevf b. Fedâle el-Bikâlî (ö. 90/708)" gibi kimselerle ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Özdemir, Veysel, "Abdullah b. Amr'ın İsrâilî Rivayetleriyle Meşhur Râvilerle İlişkisinin Boyutları", *FÜİFD*, Elazığ, 2008, c. 13, Sayı: 1, s. 207-225.

⁴⁰ Konuyla ilgili bilgi için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dini Değeri (Hacerülesved Örneği)*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, s. 139-140.

⁴¹ Nitekim *Ahd-i Atik*'te; "Ye'cûc ve Me'cûc'un sayısı denizin kumu gibidir." şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bkz. Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1988, Yuhannanın Vahyi, 20/7-8, s. 272.

⁴² Konuyla ilgili bilgi için bkz. Seyhan, *Hadislerde Kutsiyet*, s. 181-192. Ayrıca bkz. Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013, s. 213-216. Nitekim bu ve benzeri yorumlar doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilmiş, mevkûf olan rivayetler

Ebû Şehbe (ö.1403/1982), Abdullah b. Amr'dan merfû olarak nakledilen mezkûr rivayetin her ne kadar bir senedi bulunsa da Ka'b el-Ahbâr ve benzerlerinin naklettiği İsrâiliyat'tan olduğunu, böyle bir sözü Nebî'ye atfetmenin büyük bir hata ve gaflet olacağını ve bunları İslâm'a tuzak kurmak isteyen zındıkların uydurduğunu ifade etmiştir.⁴³

Sonuç olarak, Ye'cûc ve Me'cûc'un sayılarının çok fazla olduğu intibasını uyandırmak amacıyla *Ahd-i Atik*'ten nakledildiği anlaşılan bilgilerin zamanla merfûlaştığı⁴⁴ hem Abdullah b. Amr'dan nakledilen merfû ve mevkûf hadislerin hem de Abdullah b. Selâm'dan gelen mevkûf rivayetlerin senet açısından sahih veya hasen derecesine ulaşmadığı,⁴⁵ ayrıca metninin de problemliliği olduğu anlaşıldığından, tamamının uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Huzeyfe b. Yemân Rivayeti

"Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656) şöyle dedi: 'Resûlullah'a Ye'cûc ve Me'cûc hakkında sordum. O da şöyle buyurdu: 'Ye'cûc bir ümmettir, Me'cûc bir ümmettir. Her bir ümmet dört yüz bin ümmettir. Onlardan bir adam kendi soyundan gelen bin erkek çocuğunu görmeden ölmez. Onların her biri silahlıdır.' Dedim ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Onların vasıflarını bize anlat.' Resûlullah şöyle buyurdu: 'Onlar üç çeşittir. Onlardan bir çeşit Erz/Erüzzi gibidir.' Ben 'Erz/ Erüzzi nedir?' diye sordum. Resûlullah: 'Uzunluğu yüz yirmi zira' olan Şam'daki bir ağaçtır.' dedi. Onların (diğer) bir çeşidinin boyu ve eni eşittir ve yüz yirmi zira'dır.'⁴⁶ Onların önünde dağ

merfûlaştırılmıştır. Hadis âlimleri, erken dönemlerden itibaren bu tür râvî tasarruflarını fark etmiş ve bu sıkıntıyı bertaraf etmek için "ref problemi" adını verdikleri tedbirler de almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suiçmez, Yusuf, *Sahâbe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, Otto Yay., Ankara, 2015, s. 70-85.

⁴³ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *İsrâiliyat ve'l-mevdûât fî kütübi't-tefsîr*, Mektebetu's-Sünne, Basım yeri ve tarihi yok. s. 247.

⁴⁴ Sahâbe dönemine ait yanlış bir algının sonraki dönemlerde nasıl mutlak bir hakikatmiş gibi kabul gördüğüne dair bazı tespit ve değerlendirmeler için şu çalışmaya bakılabilir: Özsoy, Abdulvahap, "Sahâbe Yorumunun Mutlaklaştırılması -Hüzeyme'nin Şahitliği Örneği-", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl, 20, Sayı: 65, (Kış 2016), s. 1-40.

⁴⁵ Örneğin yapılan bir çalışmada Enes b. Mâlik'ten nakledilen "Hz. Peygamber'in otuz (veya kırk) erkek kuvvetinde cinsel bir güce sahip olduğu" şeklindeki rivayetin Hz. Peygamber kaynaklı olmadığı, sahâbenin yaptığı bir yorum neticesinde ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. Akgün, Hüseyin, "Râvî Tasarruflarının Rivayetlere Etkisi Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği Örneği", *KSIÜİFD*, Kahramanmaraş, 2013, c. 11, Sayı: 22, s. 43-65.

⁴⁶ Taberânî'nin *Evsat*'ında; "Onların (diğer) bir çeşidinin boyu ve eni eşittir ve yüz yirmi zira'dır." ifadesi yer almamakta, bu ifade ed-Dâni'nin tahrir ettiği rivayette bulunmaktadır. Bkz. *Evsat*,

da (حِيل “güç ve kuvvet”)⁴⁷ demir de duramaz. Onların bir çeşidi ise bir kulağını (yatak olarak yere) serer, diğer kulağını (yorgan yapıp) üzerine örter. Onlar bir file, vahşi bir hayvana, bir deveye veya bir domuza rastlarsa onu derhâl yerler. Kendilerinden biri ölürse (yamyamlar gibi) onu da yerler. Onların evveli Şam'da (ise) sonları Horasan'dadır. Doğu'nun nehirlerinden ve Taberiye Gölü'nden su içerler.”⁴⁸

Rivayeti Huzeyfe b. Yemân'dan; Taberânî, ed-Dânî (ö.444/1054) ve el-Vâhidî (ö.468/1076) tahrir etmişlerdir.

Rivayetin Senet ve Metin Açısından Tahlili:

Öncelikle rivayetin tariklerini, sonra ise isnat şemasını verelim.

Huzeyfe b. Yemân → Şakîk b. Seleme → A'meş → Muhammed b. İshâk → Yahyâ b. Saîd el-Attâr → Muhammed b. Amr b. Hanân el-Hımsî → Ali b. Saîd er-Râzî → TABERÂNÎ⁴⁹

Huzeyfe b. Yemân → Ribî' b. Hırâş → Kays b. Müslim → Süfyân es-Sevrî → Abdurrahman → Seleme b. Sâbit → Abdulvehhâb el-Hazzâz → Ahmed b. Sinân → Abdussamed b. Muhammed el-Hemedânî → Fadl b. Ubeydullah → Attâb b. Hârûn → Abdullah b. Amr → ed-DÂNÎ⁵⁰

Huzeyfe b. Yemân → Şakîk b. Seleme → A'meş → Muhammed b. İshâk → Yahyâ b. Saîd el-Attâr → Muhammed b. el-Musaffâ → Ca'fer b. el-Müstefâz → Ebû Amr b. Madâr → Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir → el-VÂHİDÎ⁵¹

Rivayetin isnat şeması şöyledir:

IV, 155, nr: 3855; ed-Dânî, Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer, *es-Sünenu'l-vâride fi'l-fiten*, Thk.: Ridâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûri, Dâru'l-âsıme, Riyad, 1416, VI, 1215-1216, nr: 676.

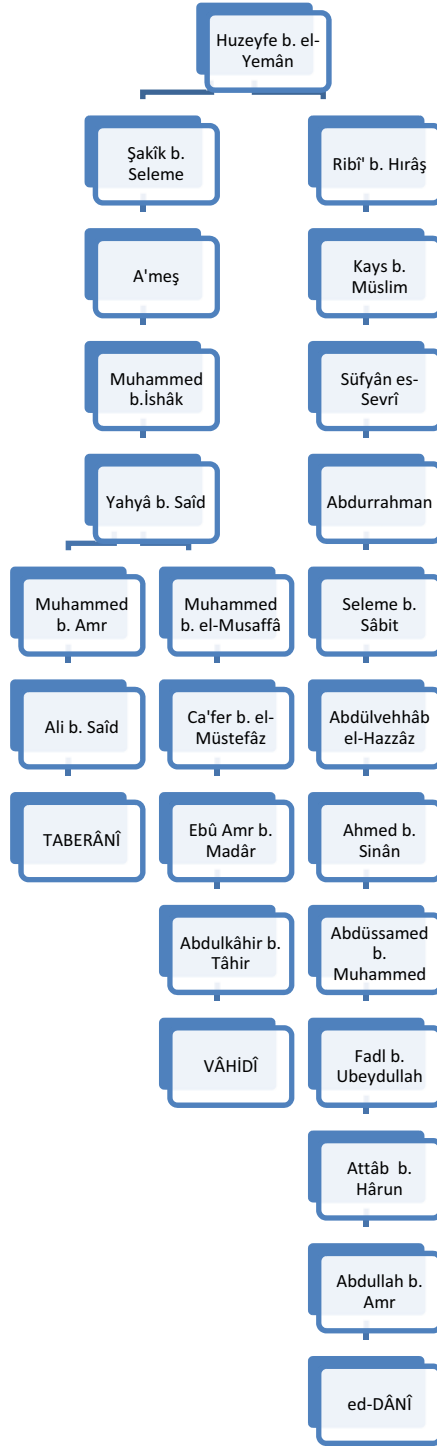
⁴⁷ Taberânî'nin *Evsat*'ında “dağ” yerine “güç ve kuvvet” ifadesi geçmektedir. Bkz. *Evsat*, IV, 155, nr: 3855.

⁴⁸ ed-Dânî'nin tahrir ettiği rivayette “Taberiye Gölü”nden söz edilmemekte ancak ilave olarak “Doğu'nun nehirlerini içip kurutacakları, Beytu'l-Makdis'e kadar gelecekleri, İsa ve Müslümanların Tur Dağı'na sığınacakları” bilgisi yer almaktadır. ed-Dânî, *es-Sünenu'l-Vâride fi'l-Fiten*, VI, 1215-1216, nr: 676.

⁴⁹ Taberânî, *Evsat*, IV, 155, nr: 3855.

⁵⁰ ed-Dânî, *es-Sünenu'l-Vâride*, VI, 1215-1216, nr: 676.

⁵¹ el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbüri, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, Thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Diğerleri, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, III, 166.

Begavî (ö.510/1117), *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*⁵² adlı eserinde, İbn Asâkir (ö.571/1175) ise *Tarihu Dımeşk*⁵³ adlı kitabında Taberânî'nin Huzeyfe b. Yemân'dan naklettiği bu rivayete yer vermişlerdir. Kurtûbî (ö.671/1272) de Huzeyfeb. Yemân'dan nakledilen benzer bir rivayeti isnat zikretmeksizin Abdullah b. Mes'ûd'dan merfû olarak nakletmiştir. Bu rivayetin son kısmında “Allah'ın Ye'cûc ve Me'cûc'u Mekke, Medine ve Beytu'l-Makdis'e girmekten men edeceği” şeklinde bir ilave söz konusudur.⁵⁴

İbn Adî (ö.365/976), el-Vâhidî'nin *Tefsir*'inde naklettiği mezkûr rivayeti, Muhammed b. İshâk b. İbrahim adlı râvînin tercümesinde zikretmiş ve bu rivayetin “mevzû” olduğunu söylemiştir.⁵⁵

Senette bulunan Muhammed b. İshâk b. İbrahim b. Muhammed b. Ukkâşe cerh edilmiş bir râvîdir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) “kezzâb”,⁵⁶ Buhârî (ö.256/870) ve el-Ezdî (ö.374/985) “münkeru'l-hadîs”, İbn Hibbân; “*Sika râvîlerin adını kullanarak hadis uydurur.*”, Dârekutnî (ö.385/995) “Metruk, hadis uydurur.” değerlendirmesi yapmışlardır.⁵⁷ İbn Hibban, bir başka yerde; “*Sika râvîlerden maklub rivayetler nakleder, hadisi ancak i'tibar için yazılır.*” demiştir.⁵⁸

İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201), Huzeyfe b. Yemân'dan nakledilen bu rivayete *Zâdü'l-Mesîr Fî İlmi't-Tefsîr* adlı eserinde yer vermiş, sıhhati konusunda bir

⁵² Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk.: Muhammed Abdullah/Osman Cum'a/Süleyman Müslim, Dâru Tîbe, 1417/1997, V, 202.

⁵³ İbn Asâkir, *Tarihu Dımeşk*, II, 233, nr: 475.

⁵⁴ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk.: Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire, 1384/1964, XI, 56-57.

⁵⁵ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, VII, 368-369, nr: 1653.

⁵⁶ “Kezzâb”, Zehebî ve İrakî'ye göre cerhin 1., Sehâvî'ye göre 2. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan sika'dır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Thk.: İbrahim ez-Zibek/ Adil Mürşid, Müessesetu'-Risâle, Beyrut, ts., III, 687, nr: 703; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IX, 415, nr: 4734.

⁵⁸ İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhin*, Thk.: Mahmud İbrâhim Ziyâd, Dâru'l-va'y, Halep, 1396, II, 284, nr: 981.

kanaat belirtmemiştir.⁵⁹ Ancak İbnü'l-Cevzî, aynı rivayeti *Mevzûat* adlı eserinde zikretmiş ve İbn Adî'nin kanaatine katılarak bunun "mevzû" olduğunu söylemiştir. Ayrıca Yahyâ b. Maîn'in, Muhammed b. İshâk hakkında "kezzâb", Dârekutnî'nin de "Hadis uydurur." dediğini kaydetmiştir.⁶⁰

Heysemî, Taberânî'nin *Evsaf*'ta tahrir ettiği rivayetin râvilerinden Yahyâ b. Saîd, el-Attâr'ın "zayıf" olduğunu söylemiş,⁶¹ Suyûtî (ö.911/1505) de Huzeýfe'den nakledilen bu rivayeti *El-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa* adlı eserinde zikretmiştir.⁶² Elbânî ise bu rivayete "zayıf" hükmünü vermiştir.⁶³

Huzeýfe b. Yemân'dan merfû olarak nakledilen bu rivayeti doğru değerlendirebilmek için Ka'b el-Ahbâr'dan nakledilen benzeri rivayetlere bakmakta fayda olacağı kanaatindeyiz.

Nu'aym b. Hammâd'ın, Ka'b el-Ahbâr → Şüreyh b. Ubeyd → Safvân b. Ömer → Bakiyye tarikiyle naklettiği maktû' rivayet şöyledir: "Ka'b el-Ahbâr şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc üç çeşit yaratılmıştır. Bir çeşidin bedenleri Erz gibidir. Bir çeşidin boyu ve eni dört zira'dır. Diğer bir çeşit ise bir kulağı üzerine yatar, diğer kulağını da üzerine (yorgan gibi) örter. Onlar, karılarının plasentalarını (doğumu müteakiben rahimden çıkan bebeğin içinde bulunduğu keseyi) yerler.'" ⁶⁴

Ebû Nu'aym el-İsfahânî de, Ka'b el-Ahbâr → Şüreyh b. Ubeyd → Safvân b. Ömer → Ebu'l-Muğîre → Ebû Şurahbil el-Hımsî → Ömer b. Ahmed es-Sünnî → Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed b. Ata tarikiyle aynı rivayeti *Hilyetü'l-Evliyâ ve*

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l-Mesîr Fi İlmi't-Tefsîr*, Thk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1422, III, 109.

⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *el-Mevdûât*, Thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1386-1388/1966-1968, I, 206-207.

⁶¹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 13, nr: 12572.

⁶² Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, Thk.: Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, I, 159.

⁶³ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, IX, 164, nr: 4143.

⁶⁴ Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, II, 582, nr: 1626. Ka'b el-Ahbâr'dan nakledilen benzer rivayetler için bkz. *Kitâbu'l-Fiten*, II, 582, 587, 589, nr: 1627-1629, 1637, 1638, 1641.

Tabakâtü'l-Asfiyâ adlı eserinde nakletmiştir.⁶⁵ Suyûtî de Ebû Nu'aym'ın naklettiği bu rivayete *Ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı eserinde yer vermiştir.⁶⁶

Nu'aym b. Hammâd'ın, Ka'b el-Ahbâr → Şüreyh b. Ubeyd → Hüdeyr b. Küreyb → Yahyâ b. Câbir → Muâviye b. Sâlih → İbn Vehb tarikiyle⁶⁷ ve Cübeyr b. Nüfeyr → Damre b. Habîb → Erdâte → Yahyâ b. Saîd, Abdülkuddûs ve Ebû Eyyûb tarikiyle⁶⁸ naklettiği maktû' rivayet ise şöyledir: “*Ka'b el-Ahbâr şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc üç çeşittir. Bir çeşidin (boyunun) uzunluğu Erz'in uzunluğu gibidir. (Diğer) bir çeşidin uzunluğu ve genişliği eşittir. (Son) bir çeşit (daha vardır ki) onlardan biri bir kulağını yere serer, diğer kulağıyla üstünü örter; (bu kulak) tüm bedenini kaplar.'*”

Taberî de, Ye'cûc ve Me'cûc'un yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimseler olduğunu haber veren âyeti tefsir ederken Bahr b. Nasr → İbn Vehb → Muâviye → Ebû Zâhiriyye ve Şüreyh b. Ubeyd tarikiyle gelen şu rivayeti nakletmiştir: “*Ye'cûc ve Me'cûc üç çeşittir. Bir çeşidin (boyunun) uzunluğu Erz'in uzunluğu gibidir. (Diğer) bir çeşidin uzunluğu ve genişliği eşittir. (Son) bir çeşit (daha vardır ki) onlardan biri bir kulağını yere serer, diğer kulağıyla üstünü örter; (bu kulak) tüm bedenini kaplar.'*”⁶⁹

Sonuç olarak, Huzeyfe b. Yemân'dan merfû olarak nakledilen mitolojik muhtevalı rivayetin Ka'b el-Ahbâr'ın bir sözü olduğu lakin sahâbeden Huzeyfe b. Yemân'ın adının kullanılarak Hz. Muhammed'e nispet edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Adî, İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî gibi âlimler bu rivayete uydurma hükmünü vermişlerdir. Dolayısıyla Ye'cûc ve Me'cûc'un çok farklı özelliklerde ve kalabalık insanlar topluğu olduğu algısını uyandırmak amacıyla üretildiği anlaşılan ve hakkında uydurma hükmü verilen hadis “mevzû”dur.

4. Evs b. Ebî Evs Rivayeti

“*Evs b. Ebî Evs, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: 'Ye'cûc ve Me'cûc'un diledikleri şekilde birlikte oldukları (cinsel ilişki kurdukları) kadınları ve*

⁶⁵ Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillah el-Isfahâni, *El-Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Mısır, 1974, VI, 24.

⁶⁶ Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., V, 456.

⁶⁷ Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, II, 592, nr: 1647.

⁶⁸ Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, II, 585, nr: 1634.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 111.

diledikleri şekilde dölledikleri/aşıladıkları ağaçları vardır. Onlardan bir adam geride bin ve daha fazla çocuk bırakmadan ölmez.”

Bu rivayeti Evs b. Ebî Evs → Ebû Amr b. Evs → İbn Amr b. Evs → Nu'mân b. Sâlim → Şu'be → Ebû Attâb Sehl b. Hammâd ed-Dellâl el-Basrî → Ebû Dâvûd Süleyman b. Seyf el-Harrânî tarikiyle sadece Nesâî tahrir etmiştir.⁷⁰

Rivayetin Senet ve Metin Açısından Tahlili:

Konuyla ilgili benzer bir rivayeti Taberî, *Tefsîr*'inde Abdullah b. Amr → Nafi' b. Cübeyr b. Mut'im → Şu'be ve Nu'mân b. Sâlim → Ebû Attâb Sehl b. Hammâd → İbnü'l-Müsennâ tarikiyle mevkûf olarak nakletmiştir. “*Abdullah b. Amr şöyle demiştir: 'Ye'cûc ve Me'cûc'un diledikleri şekilde içtikleri nehirleri, diledikleri şekilde cinsel ilişki kurdukları kadınları ve diledikleri şekilde yedikleri ağaçları vardır. Onlardan bir adam geride bin ve daha fazla çocuk bırakmadan ölmez.'”*⁷¹

Elbânî, Evs b. Ebî Evs rivayetinin İbn Amr b. Evs dışında kalan râvîlerin sika olduğunu ifade etmiş ve rivayete “zayıf” hükmünü vermiştir.⁷² et-Tuveycirî ise bu rivayeti Evs b. Ebî Evs'ten sadece Nesâî'nin tahrir ettiğini söylemiş ancak kendisi rivayetin sıhhati konusunda herhangi bir kanaat belirtmemiştir.⁷³

Netice olarak, Abdullah b. Amr'dan mevkûf olarak nakledilen rivayete çok benzeyen, Ye'cûc ve Me'cûc'un farklı insanlar olduğu izlenimini uyandırmayı amaçlayan ve isnadının zayıf olduğu kayda geçirilen mitolojik muhtevalı bu rivayetin “metin olarak da uydurma olması” kuvvetle muhtemeldir.

A. Ye'cûc ve Me'cûc'un Çıkışından Sonra da Hac ve Umre Yapılacağıyla İlgili Hadis

Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

“Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693), Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: 'Resûlullah şöyle dedi: 'Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkışından sonra da Kâbe'de mutlaka hac ve umre yapılır.'”

⁷⁰ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenu'l-Kübrâ*, Thk.: Hasan Abdulmun'im, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, X, 186, nr: 11271.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 399; XVIII, 527.

⁷² Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, VII, 192-193, nr: 3209.

⁷³ et-Tuveycirî, *İthâfu'l-Cemâa*, III, 165-166.

Rivayeti Ebû Saîd el-Hudrî'den; İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Buhârî, Ebû Yâ'lâ, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Hâkim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.

Rivayetin Senet ve Metin Açısından Tahlili:

Önce rivayetin tariklerini, daha sonra ise isnad şemasını verelim.

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Affân → İBN EBÎ ŞEYBE⁷⁴

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Affân → İBN HANBEL⁷⁵

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Süveyd b. Amr el-Kelbî → İBN HANBEL⁷⁶

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Abdussamed → İBN HANBEL⁷⁷

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → İmrân el-Kattân → Süleyman b. Dâvûd → İBN HANBEL⁷⁸

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → el-Haccâc b. Haccâc → İbrâhim → Ebû Ahmed → Ahmed → BUHÂRÎ⁷⁹

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → İmrân el-Kattân → Ebû Dâvûd → Ahmed b. İbrahim → EBÛ YÂ'LÂ⁸⁰

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Abdurrahman b. Mehdî → Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ → İBN HUZEYME⁸¹

Ebû Saîd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Abdurrahman b. Mehdî → Ebû Kudâme → İBN HUZEYME⁸²

⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 501, nr: 37543.

⁷⁵ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, III, 64.

⁷⁶ İbn Hanbel, III, 27.

⁷⁷ İbn Hanbel, III, 48.

⁷⁸ İbn Hanbel, III, 27-28.

⁷⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 25/Hac, 47 (II, 159).

⁸⁰ Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Yâ'lâ*, Thk.: Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimeşk, 1984, II, 304, nr: 1030.

⁸¹ İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk en-Nisâbüri, *Sahihu İbn Huzeyme*, Thk.: Muhammed Mustafa el-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1390/1970, IV, 129, nr: 2507.

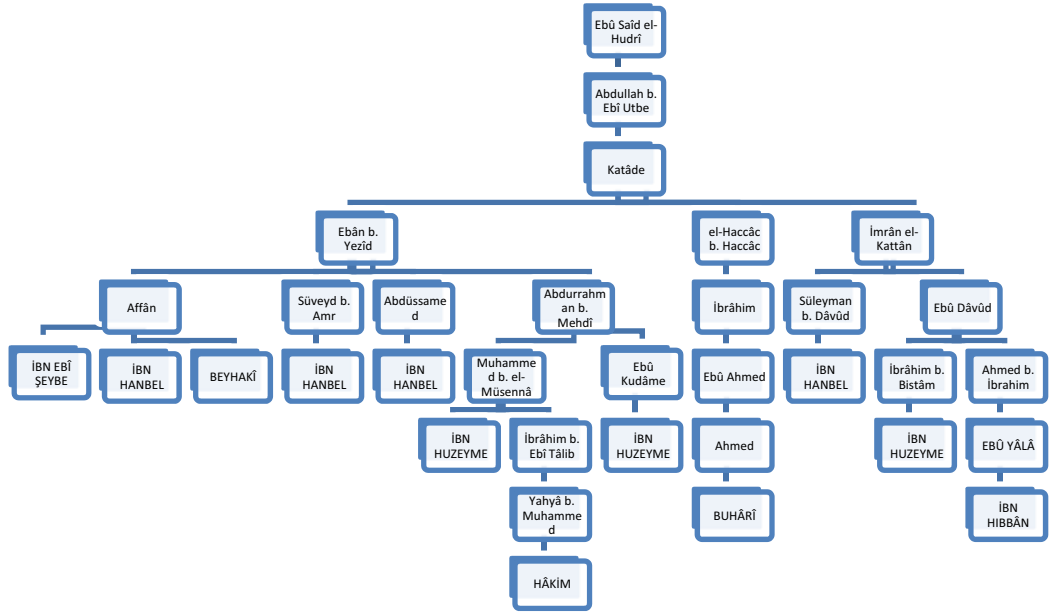
Ebû Saïd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → İmrân el-Kattân → Ebû Dâvûd → İbrahim b. Bistâm ez-Zağferânî → İBN HUZEYME⁸³

Ebû Saïd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → İmrân el-Kattân → Ebû Dâvûd → Ahmed b. İbrahim → Ebû Yâ'lâ → İBN HİBBÂN⁸⁴

Ebû Saïd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Abdurrahman b. Mehdî → Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ → İbrahim b. Ebî Tâlib → Ebû Zekerîya Yahyâ b. Muhammed el-Anberî → HÂKİM⁸⁵

Ebû Saïd el-Hudrî → Abdullah b. Ebî Utbe → Katâde → Ebân b. Yezîd el-Attâr → Affân → BEYHAKÎ⁸⁶

Rivayetın isnat şeması ise şöyledir:

⁸² İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 129, nr: 2507.

⁸³ İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 129, nr: 2507.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 247, nr: 6832.

⁸⁵ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 500, nr: 8399.

⁸⁶ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Şu'abü'l-İmân*, Thk.: Abdulâli Abdulhamî Hâmid, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, XV, 163, nr: 38698.

et-Tuveycirî, Ebû Saîd el-Hudrî'den tahrîc edilen mezkûr rivayeti zikretmiş, rivayetin sıhhati konusunda bir görüş belirtmemiştir.⁸⁷

Kanaatimizce Hz. Peygamber bu sözüyle, yeryüzü “zalim ve günahkâr insanlarla” dolu olsa bile yine de Müslümanların hac ve umre farızasını yerine getirmek amacıyla kutsal mekânlara gitmeye devam edeceklerini ifade etmiş olmalıdır. Ancak ilerleyen dönemlerde Ye'cüc ve Me'cüc kavramı “sıfat” değil, “isim” olarak kullanılmaya başlanınca onun bu sözü râvîler tarafından yanlış anlaşılmış, Ye'cüc ve Me'cüc'un Türkler olduğunu haber veren rivayetler üretilmiş,⁸⁸ Hz. Peygamber'in verdiği mesajdan uzaklaşmış, böylece Müslümanlar almaları gereken dersi alamamış ve esas düşmanlarını da öğrenememişlerdir. Oysa Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde Ye'cüc ve Me'cüc'un “isim” değil, “sıfat” olarak kullanıldığı ve bununla da “şeytanlaşmış insanlar”ın kastedildiği bilindiğinde, mesele çok daha kolay anlaşılabilir.⁸⁹ Zira kıyamete kadar dünyanın her bir köşesinde ve her devirde “kâfir, zalim ve müşrikler”, bir başka ifadeyle “şeytanlaşmış insanlar”⁹⁰ yaşamaya devam edeceklerdir. Dolayısıyla Hz. Muhammed, bu gibi insanlara karşı ümmetini uarmış, dünyada her ne kadar böyle insanlar bulunsa da hac ve umre vazifesinin Müslümanlar tarafından yerine getirilmeye devam edeceğini ifade etmiş olmalıdır. Bu bakımdan İslâm coğrafyasının hızla genişlemesi ve farklı kültürlerin İslâm toplumuna sirayet etmesi hem bazı kavramların anlam çerçevesinin genişlemesine hem de anlam kaymalarına/daralmalarına neden olmuştur. Bu nedenle “dildeki göstergelerin toplumun geçirdiği sosyal ve kültürel değişimlerle sıkı sıkıya ilişkili olduğu”⁹¹ anlaşıldığında, konu daha net bir şekilde vuzûha kavuşabilecektir.

⁸⁷ et-Tuveycirî, *İthâfu'l-cemâa*, III, 168.

⁸⁸ Seyhan, Ahmet Emin, “Ye'cüc ve Me'cüc'un Türkler Olduğunu Haber Veren Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 10, C: 10, Sayı: 19, Ocak-Haziran 2017/1, s. 65-97.

⁸⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ye'cüc ve Me'cüc ile Birlikte Hareket Etmenin Cehennemliklerin Sayısını Artıracağıyla İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, (Hakem süreci devam eden makale.)

⁹⁰ Nitekim Kur'ân-ı Kerim, bu tür “şeytanlaşmış insanlardan” şu âyetlerde bahsetmektedir: es-Saffât, 37/22-34.

⁹¹ Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara, ts., s. 103.

Sonuç olarak, senesinde herhangi bir probleme rastlanmayan rivayet “bahsettiğimiz şekilde anlaşıldığı”⁹² takdirde sahihtir. Ancak Ye’cûc ve Me’cûc kavramı “kıyamete yakın ortaya çıkacak, tüm dünyayı istila edecek, nehirlerin ve göllerin sularını içip tüketecek, yakaladıkları insanları öldürecek ve nihayet gökten inen Hz. İsa’nın duasıyla helak edilecek bir kavim (örneğin Türkler, Tatarlar, Moğollar, Çinliler veya başka ırktan insanlar)” şeklinde anlaşılır, böylece Hz. Muhammed’in vermek istediği mesaj yerine “onun hiç kastetmediği bir anlam ortaya çıkacak olursa” o takdirde mezkûr hadiseye son derece ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağı söylenebilir.

Genel Değerlendirme

Asrımızda hâlâ Ye’cûc ve Me’cûc’un Hz. Âdem’in soyundan gelen acayip yaratıklar olduğunu, ahir zamanda yeryüzünü istila edeceklerini, bu bilgiye her Müslüman’ın inanması gerektiğini, zira Kur’ân’da bunun sarahaten haber verildiğini söyleyen araştırmacılar mevcuttur.⁹³

Oysa Kur’ân-ı Kerîm’in bahsettiği Ye’cûc ve Me’cûc, “hem eşlerinin plesantalarını hem de ölmüş arkadaşlarının cesetlerini yiyen, geride bin çocuk bırakmadan ölmeyen, boyları ve enleri akıl almaz derecede uzun ve geniş olan, bir kulaklarını yere yatak olarak seren ve diğer kulaklarını da üzerlerine yorgan olarak örten kimseler” değildir. Bu akıl ve mantık dışı iddiaları barındıran mevzû hadisleri Hz. Muhammed’in mübarek ağzına yakıştıranlar ve hâlâ yazdıkları tefsirlere bunları “hadis” diye alanlar, Hz. Peygamber’e atılan iftiralara dolaylı destek sağladıkları için sorumludurlar. Kanaatimizce bu tür rivayetleri eserlerine alan ve bunların mevzû olduklarını söylemeye dilleri varmayan müfessirler, İslâm âlimi olma vasfını kaybetmişlerdir. Zira onlar İbn Adî, İbnü’l-Cevzî ve Suyutî gibi âlimlerin söz konusu rivayetlerle ilgili ulaştıkları sonuca hiçbir değer vermemiş, uzmanlığa saygı göstermemiş,⁹⁴ bilmedikleri şeyin ardına düşmüş,⁹⁵ mevzû olduğu

⁹² Burada ilk bakışta akla geldiği şekliyle “bir hadisi anlama veya yorumlama problemi” yoktur. Aksine “anlam kayması yaşamış bir kavramın doğru anlaşılıp anlaşılmadığının tespiti sorunu” vardır. Dolayısıyla aradaki bu farkı göz ardı eden yaklaşımların isabetli sonuçlara ulaşabilmesi söz konusu değildir. Bu bakımdan “dildeki göstergelerin toplumun geçirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel değişmelerle sıkı sıkıya ilişkili olduğu hakikatini” önemsemeyen ve sözün söylendiği ortamda mezkûr kelimenin “toplum tarafından nasıl anlaşıldığını” hesaba katmayan değerlendirmeler, hiçbir zaman gerçeği yansıtmayacaktır.

⁹³ Derveze Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadis*, Dâru İhyâu’t-Türasi’l-Arabî, Kahire, 1383, V, 106.

⁹⁴ en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

ifade edilen hadisleri sahihmiş gibi nakletmiş, ısrarla bunların uydurma olduğunu/olabileceğini söylemekten imtina etmiş, üstelik söyleyenleri de “*Kur'ân'da sarahaten haber verilen şeyi inkâr ediyorlar.*”⁹⁶ gerekçesiyle tekfire yeltenmişlerdir. Bütün bu yaklaşımların doğal bir sonucu olarak Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse sahih hadislerde yapılan haklı uyarılar, bu tür mitolojik muhtevalı hadislerin gölgesinde kalmış ve bu iki kaynağın vermek istediği mesaj ümmete bir türlü doğru bir şekilde ulaştırılamamıştır.

Şurası bir gerçektir ki Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili ortaya atılan hadis görünümü efsanevi haberleri inkâr etmek, zayıf veya kezzâb râvîler aracılığıyla gelen rivayetleri kabul etmemek ne âyetleri ne de sahih hadisleri inkâr etmek anlamına gelir. Uydurma rivayetleri reddedenleri “Âyetleri/hadisleri reddediyor.” diye suçlayıp hakikati çarpıtmak, sonra da bu cehdi ortaya koyan âlimleri tekfir etmek doğru değildir. Burada asıl yapılması gereken “tekfir” değil, uzun emek sonucu oluşturulan “içtihad”ı tüm yönleriyle incelemek, daha sağlam gerekçelerle bu görüşü çürütmek, bu mümkün olmadığı takdirde ise hakikati tereddütsüz kabul etmektir. Bütün bunları yapmak yerine yanlış yollara tevessül etmek, söz konusu mitolojik muhtevalı rivayetleri sahiplenmek, bunların mevzû olduğunu söyleyen âlimleri itibarsızlaştırmaya çalışmak ne ilmî ne de ahlâkî bir yaklaşım olarak görülebilir.

Sonuç

Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Hız. Peygamber'in yaşadığı dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesi “şeytanlaşmış insanlar” anlamında “sıfat” olarak kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece iki âyette geçen “Ye'cûc ve Me'cûc” tâbiriyle kastedilenler, “farklı zaman ve mekânlardaki bütün zâlim, kâfir, münafık ve müşrik kimseler”dir. Biriyle “dünyadaki zalim ve bozguncu insanlar”, diğeriyle “mahşer meydanında toplanacak şeytanın taraftarları” kastedilmiştir.

Ne Kur'ân-ı Kerîm'de ne de sahih hadislerde Ye'cûc ve Me'cûc'un “belirli bir kavmin adı” veya “kıyâmetin bir alâmeti” olduğuna dair bir bilgi söz konusudur. Bu iddialar ya uydurma/zayıf hadislere ya da bağlamından koparılıp yorumlanmış âyet-i kerîmelere dayandırılmaktadır. Sahih hadisler incelendiğinde

⁹⁵ el-İsrâ, 17/36.

⁹⁶ et-Tuveycirî, *İthâfu'l-Cemâa*, III, 168.

sahâbenin Ye'cûc ve Me'cûc'u "şeytanlaşmış insanlar" olarak anladığı ve ona göre tepki verdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kavram ilerleyen yıllarda anlam kaybına uğramış, Yahudi ve Hristiyan kültürlerinin de etkisiyle düşman görülen kavimlere "isim" olarak verilmeye başlanmış, böylece hem âyetler hem de Hz. Peygamber'in konuyla ilgili haklı ikazları yanlış anlaşılıp aktarılmıştır.

Ye'cûc ve Me'cûc'un sayılarının çok fazla olduğu algısını oluşturmak amacıyla tedavüle sokulan rivayetlerin senetlerinde Vehb b. Câbir el-Kûfi, Ebû İshâk el-Hemedânî, Muhammed b. İshâk b. İbrahim, Yahyâ b. Saîd el-Attâr ve İbn Amr b. Evs gibi mecrûh râvîlerin bulunduğu görülmektedir. Bu râvîlerin İsrâiliyat nakletmesiyle meşhur Ka'b el-Ahbâr ve Abdullah b. Selâm gibi kimselerden etkilenmeleri kuvvetle muhtemeldir.

Ye'cûc ve Me'cûc'den birinin "bir kulağının üzerine yattığı, diğer kulağını yorgan yapıp üzerine örttüğü; rastladıkları fili, vahşi hayvanı, deveyi ve domuzu, karılarının plasentalarını, üstelik kendilerinden ölen birisini yedikleri; onlardan bir adamın geride bin ve daha fazla çocuk bırakmadan ölmeyeceği" şeklindeki rivayetlerin tamamı uydurmadır.

Hz. Peygamber'in yeryüzü "zalim ve günahkâr insanlarla" dolu olsa bile Müslümanların hac ve umre farizasını yerine getirmek amacıyla kutsal mekânlara gideceklerini söylerken kullandığı Ye'cûc ve Me'cûc kavramı, zamanla anlam kaybına uğradığı için söz konusu hadis "kıyamet öncesi ortaya çıkacağı iddia edilen Ye'cûc ve Me'cûc'un varlığına" bir delil olarak gösterilmiş, böylece zihinlere yanlış bir algının yerleşmesine neden olunmuştur. Bu algının düzeltilmesi için yapılması gereken; o dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesinin "isim" değil, "sıfat" olarak kullanıldığını bilmek ve âyetleri/hadisleri buna göre anlamaya çalışmaktır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyeri, (ö.211/826), *Tefsîru Abdürrezzâk*, (I-III), Thk.: Mahmud Muhammed Abduh, Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.
- Akgün, Hüseyin, "Râvi Tasarruflarının Rivayetlere Etkisi Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği Örneği", *KSÜİFD*, Kahramanmaraş, 2013, c. 11, Sayı: 22, (ss. 43-65).
- Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987.
- Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013.

- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, (ö.510/1117), *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (I-VIII), Thk.: Muhammed Abdullah/Osman Cum'a/Süleyman Müslim, Dâr-u Tîbe, 1417/1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, (ö.458/1066), *Şu'abü'l-Îmân*, (I-XV), Thk.: Abdulâlî Abdulhamî Hâmid, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö.256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1412/1992.
- Cârullah, Mûsâ, (ö.1364/1945), "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cûc", Sad.: Nur Ahmet Kurban, *GÜİFD*, Gümüşhane, 2013, c. 2, Sayı: 4, (ss. 250-282).
- Cerrahoğlu, İsmail, "Ye'cûc - Me'cûc ve Türkler", *AÜİFD*, Ankara, 1975, c. 20, (ss. 97-125).
- Cirit, Hasan, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000, c. 36, Sayı: 1, (ss. 19-54).
- ed-Dânî, Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer, (ö.444/1054), *Es-Sünenü'l-Vâride fî'l-Fiten*, (I-VI), Thk.: Rıdâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, Dâru'l-âsime, Riyad, 1416/
- Derveze Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Kahire, 1383.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, (ö.430/1038), *el-Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, (I-X), Mısır, 1394/1974.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, (ö.1403/1982), *İsrâiliyat ve'l-Mevdûât fî Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetu's-Sünne, Basım yeri ve tarihi yok.
- Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali, (ö.307/919), *Müsnedü Ebî Yâ'lâ*, (I-XIII), Thk.: Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dîmeşk, 1984.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin, (ö.1420/1999), *Daifu Mevâridü'z-Zamân ilâ Zevâid-i İbn Hibbân*, Dâru's-Sâmiî, Riyad, 1422/2002.
- , *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdûa*, (I-XIV), Dâru'l-meârif, Riyad, 1412/1992.
- Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *DÎA*, İstanbul, 1988, I, 134-135.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, (ö.405/1014), *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV), Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, (ö.807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (I-X), Dâru'l-fikr, Beyrut, 1412/1992.
- , *Mecmau'z-Zevâid*, Thk.: Hüsâmeddin el-Kudsî, (I-X), Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1414/1994.
- , *Mevâridü'z-Zamân ilâ Zevâid-i İbn Hibbân*, Thk.: Muhammed Abdurrezzâk Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, basım tarihi yok.
- Iclî, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, (ö.261/874), *Ma'rifetü's-sikât*, (I-II), Thk.: Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, Mektebetü'd-dâr, Medîne, 1405/1985.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî, (ö.365/976), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, (I-VII), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan, (ö.571/1175), *Tarihu Dımeşk*, (I-LXXX), Thk.: Amr b. Gurâme el-Amrî, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, (ö.327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, (I-IX), Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, (ö.235/849), *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, (I-VII), Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, (ö.852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, (I-IX+Fihrist), Thk.: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmî, 1423/2002.
- , *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, (I-XIX), Dâru'l-âsıme, 1419-1420/1998-2000.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, (I-XIV), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1404/1984.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, (I-IV), Thk.: İbrahim ez-Zibek/Adil Mürşid, Müessesetu'-Risâle, Beyrut, ts.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (ö.241/855), *Müsned*, (I-VI), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım el-Bustî, (ö.354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, (I-III), Thk.: Mahmud İbrâhim Ziyâd, Dâru'l-va'y, Haleb, 1396.
- , *Sahihu İbn Hibbân*, (I-XVIII), Thk.: Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- , *Sikât*, (I-IX), Thk.: Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1975.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk en-Nisâbüri, (ö.311/923), *Sahihu İbn Huzeyme*, (I-IV), Thk. Muhammed Mustafa el-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, (ö.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XXI), Thk.: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1424/2003.
- , *en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, (I-II), Thk.: Muhammed Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-cil, Beyrut, 1408/1988.
- , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-VIII), Thk.: Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tîbe, 1420/1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (ö.597/1201), *el-Mevdûât*, (I-III), Thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1386-1388/1966-1968.
- , *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Thk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1422.
- Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1988.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, (ö.671/1272), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, (I-XX), Thk.: Ahmed Abdulalim el-Berdûnî, Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, Kâhire, 1384/1964.

- Mizzî, Cemâlüddin, Ebü'l-Haccac Yusuf b. Zeki, (ö.742/1341), *Tehzibu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, (I-XXXV), Thk.: Beşşâr Avâd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb, (ö.303/915), *Sünenü'l-Kübrâ*, (I-XII), Thk.: Hasan Abdulmun'im, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, (ö.228/842), *Kitâbu'l-Fiten*, (I-II), Thk.: Semîr Emîn ez-Züheyri, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire, 1412/1992.
- Schmitz, M., "Ka'b el-Ahbâr", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 1997, VI, 2.
- Seyhan, Ahmet Emin, *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.
- , "Ye'cüc ve Me'cüc'un Türkler Olduğunu Haber Veren Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 10, C: 10, Sayı: 19, Ocak-Haziran 2017/1, (ss. 65-97).
- Suiçmez, Yusuf, *Sahâbe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, Otto Yay., Ankara, 2015.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, (ö.911/1505), *ed-Dürri'l-Mensûr*, (I-VIII), Dâru'l-fikr, Beyrut, ts.
- , *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, (I-II), Thk.: Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, (ö.360/971), *Mu'cemü'l-Kebîr*, (I-XXX), Thk.: Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983.
- , *Mu'cemü'l-Evsat*, (I-X), Thk.: Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer, (ö.310/922), *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, (I-XXIV), Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetür'-Risâle, Beyrut, 1420/2000.
- Taşbolotov, Aziz, Ye'cüc ve Me'cüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *AÜSBE*, Ankara, 2007.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud, (ö.204/819), *Müsnedü Tayâlisî*, (I-IV), Thk.: Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Mısır, 1419/1999.
- et-Tuveycirî, Hammâd b. Abdillâh b. Hammâd Abdirrahman, (ö.1413/1992), *İthâfu'l-Cemâati Bimâ Cae fi'l-Fiten ve'l-Melâhim ve Eşrâtu's-Sâa*, (I-III), Dâru's-sâmiî, Riyad, 1414/1993.
- Özdemir, Veysel, "Abdullah b. Amr'ın İsrâilî Rivayetleriyle Meşhur Râvilerle İlişkinin Boyutları", *FÜİFD*, Elazığ, 2008, c. 13, Sayı: 1, (ss. 207-225).
- Özkan, Halit, "Temim ed-Dârî", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 419-420.
- Özsoy, Abdulvahap, "Sahâbe Yorumunun Mutlaklaştırılması -Hüzeyme'nin Şahitliği Örneği-", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl, 20, Sayı: 65, (Kış 2016), (ss. 1-40).
- Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara, ts.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbûrî, (ö.468/1074), *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, (I-IV), Thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Diğeri, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, (ö.748/1374), *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, (I-VIII), Thk.: Ali Muhammed Muavvid/Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1995.

---, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, Thk.: Nureddin Itr, Basım yeri yok ve tarihi yok.